

RAZMATRANJE POJMA „PLEMENITI DIVLJAK” U DJELU J.-J. ROUSSEAU

JURICA DLESK
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Zagrebu
jurica.dlesk@hotmail.com

1. UVOD

Ovaj rad nastojati će detaljnije razložiti pojam „plemenita divljaka” koji se u široj literaturi čvrsto veže uz francuskog filozofa prosvjetiteljstva Jean-Jacquesa Rousseaua. Kako Rousseau u svojim djelima nikada ne koristi spomenutu sintagmu, važno je sagledati razloge zbog kojih je to često zanemareno te kako je i kada povijesno došlo do vezivanja tog pojma uz ovog filozofa. Pritom, ući ćemo u područje etnologije, antropologije, ali i objasniti etičke implikacije isključivo vezane uz problematsku dihotomiju divljaka s jedne strane i civiliziranog čovjeka s druge strane. Na samom kraju razmotrit će se kakvim je Rousseau smatrao prirodno stanje čovjeka te koliko uistinu izraz „plemeniti divljak” uspješno oslikava takvo stanje.

2. POVIJEST POJMA

Kako bismo razumjeli Rousseaua, prije negoli se udubimo u shvaćanje njegove filozofije, potrebno je prvo u zagrade staviti sve predrasude koje bismo mogli unijeti u samo djelo. Jedna trula jabuka koja bi mogla pokvariti cijelu košaru svakako je sintagma „plemeniti divljak”, koja u sekundarnoj literaturi ukratko nastoji prikazati čovjeka prirodnog stanja kakvog ga zamišlja Rousseau. Problem koji se stvara jest dvostruk. Kao prvo, Rousseau nikada ne koristi taj pojam u nijednom svom djelu, a zbog toga pitanje koje se postavlja je koliko ono uistinu zahvaća srž jednog bitnog dijela Rasprave. Danas, analiza pojma reći će nam sljedeće: „plemenit” je pridjev u značenju „1. a. koji se odlikuje moralnim osobinama, sinonimi: čovjekoljubiv, human, b. uzvišen 2. koji pripada uglednom i starom rodu”¹. Dakle, tim pridjevom označavamo moralnu osobu s određenim pozitivnim karakteristikama poput *hrabrosti, iskrenosti i brige za druge*². S druge strane, „divljak” ima izraženu negativnu konotaciju: „neodgojen,

1 Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb, 2007., str. 363

2 prema: Albert Sydney Hornby, *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, 8. izdanje, Oxford University Press, Ujedinjeno kraljevstvo, 2010., str. 1033.

neotesan čovjek, koji se ne zna ponašati u društvu³. U toj jukstapoziciji dviju riječi različitih konotacija značenje se isprva čini kaotičnim. Međutim, nakon kraće analize jasno je da ovdje imamo imenicu koja označava određenu osobu u negativnoj konotaciji, zbog jezika samog ontološki, supstancijalno određenu, a njoj su pridijevane određene pozitivne karakteristike vezane uz moral. Sažeto rečeno, imamo moralnu karakterizaciju nemoralne osobe, što postiže efekt idealiziranja stvarnosti koju ne čine takvi atributi. Zaključuje se iz ove analize da je plemeniti divljak idealizirani pojam neciviliziranog čovjeka. To je čovjek čija je povijesno gledano granica ulazak u društvo. Njega diče moralne karakteristike koje su izrazito pozitivne. Stoga, u moralnoj podjeli na dobro i zlo, za divljaka bismo s pravom rekli da je on inherentno dobar. Uostalom, izraz plemeniti divljak vezan je izrazito uz anglosaksonsku kulturu, dok u francuskoj sekundarnoj literaturi stoji *le bon sauvage* te, slično u njemačkom prijevodu, *gute Wilde*, što se doslovno prevodi kao „dobar divljak”. Potrebno je uočiti i imati na umu kako se u engleskoj literaturi gubi ta jasna polarnost izraza. No, sada kada znamo što taj pojam označava ili što bi trebao označavati, potrebno je istražiti kada je i u kojem kontekstu ta konstrukcija nastala kako bismo ju mogli valjano vezati uz Rousseaua ili eventualno pritom ukazati na neke poteškoće.

2.1. Retorička konstrukcija

Rousseau je živio u razdoblju od 1712. do 1778. godine, a prvo pojavljivanje plemenitog divljaka nalazimo kod francuskog odvjetnika i etnografa Marca Lescarbota 1609. godine. On je godinu dana proveo u istočnoj Kanadi živeći među, i izučavajući ondašnje Indijance. Kao rezultat tog iskustva nastala je knjiga *Histoire de la Nouvelle France*, kao sažet prikaz francuskih putovanja po Novom svijetu. Lescarbot opisuje kako su ljudi tamo humaniji, žive samo s onim što je Bog dao čovjeku, ne proždirući sebi slične i tada kaže:

„Also we must say of them that they are truely noble not having any action but is generous, whether we consider their hunting or their employment in the wars, or that one search out their domestical actions (...) But here one must consider that the most part of the world have lived so from the beginning, and by degrees men have been civilized, when that they have assembled themselves, and have formed commonwealths for to live under certain laws, rule, and policy.”⁴

Taj opis nalazimo u potpoglavlju znakovito naslovljenim „The Savages are truely Noble”. Za Lescarbota plemenitost divljaka povezana je s moralnim

3 Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, str. 71

4 Ter Ellingson: *The Myth of the Noble Savage*, University of California Press, Ltd., London, 2001., str. 21-22

kvalitetama poput velikodušnosti te pravilnog i primjerenog ponašanja. Njihov iskonski način života suprotstavlja se kasnijim civilizacijama, gdje su se ljudi okupili i stvorili zajednicu gdje žive pod određenim zakonima, pravilima i politikom. To djeluje vrlo blisko Rousseauu, međutim važno je naglasiti da citirani opis dolazi u poglavlju koji se bavi lovom, što je neobičan kontekst za prvo pojavljivanje plemenitog divljaka. Kao što je spomenuto, Lescarbot je bio odvjetnik i promišljao je ovdje o legalnosti lova u doba kasne renesanse. U Europi je, naime, lov bio viđen kao isključivo pravo plemića, a u teoriji oni lovom ubijaju divlje životinje i tako štite narod. Stoga, plemeniti divljak ovdje je tehnički termin zasnovan na pravnoj teoriji.

Umjesto idealizacije divljaka Lescarbotovo stvaranje tog termina više je vezano uz kolonijalistički projekt te se time promovira europska dominacija. Jedan bitan aspekt je i tada aktualni uspon novog plemstva, odnosno uzdizanje pučana do plemićkog čina, koje bismo tako mogli okarakterizirati kao plemenite divljake. Lescarbot je zagovarao da se Indijanci poštede od genocida i nudio dokaze u prilog tome. Naravno, Europljani su Indijance često opisivali sasvim negativno. Oni su za njih ti koji nemaju zakona, nemaju vlasništva, nemaju religije, a u krajnju ruku nemaju ni odjeće, što je zbog vizualno velike razlike zapisano u gotovo svakom rukopisu. Još od Kolumba ta razlika Europljana spram „divljaka” nastojala se objasniti grčko-rimskim mitom o zlatnom dobu. Njihova koegzistencija nekako se trebala objasniti. Premda, može se reći da Indijanci nisu živjeli u prošlosti već za Europljane kao u nekom paralelnom svemiru. Lescarbot opisuje:

„If it happens, then, that our savages have venison or other food, all the company have part of it. They have this mutual charity, which hath been taken away from us since that mine and thine have come into the world. They have also hospitality, a virtue peculiar to the ancient Gauls”⁵.

Zaključno možemo reći da Lescarbot ispunjava dvije uloge izvorno napisane Rousseauu, a to su da je on prvi pojmovno stvorio plemenitog divljaka, a kao drugo, na temelju svih opisa možemo ga smatrati pretečom moderne antropologije.

Sljedeće pojavljivanje plemenitog divljaka nalazimo u prvom aktu Drydenove drame *The Conquest of Granada by the Spaniards* iz 1672. godine. U radnji glavni junak drame Almanzor suprotstavlja se kraljevoj naredbi, dolazi u pomoć nenaoružanim žrtvama i ubija njihovog agresora u činu samoobrane. Kralj mu stoga prijeti smrću, a Almanzor odgovara:

„No man has more contempt than I, of breath; But whence hast thou the right to give me death? Obey'd as Sovereign by thy Subjects be; But know, that I alone am King of me. I am as free as Nature first made man, 'Ere the base Laws of Servitude began, When wild in woods the noble Savage ran”⁶.

Dryden je bio rojalist i takvo spominjanje plemenitosti imalo je stratešku ulogu, naime, njegova publika bila je iz klase plemića, a plemeniti junaci zagovarali su obnovu „istinski plemenite” društvene hijerarhije nasuprot divljaštvu naroda Novog svijeta. *Status quo* zahtijevao je svoje ideološko i estetsko pojačanje koje je dobio, uostalom, u takvom obliku. Drydenova karakterizacija je karakterizacija starog herojskog plemstva, hrabrog i beskompromisnog vođe, skupine superiornih pojedinaca koji se nastoje naći u svakom društvu. Etnografi su bili izvor takvoj egzotičkoj fantastici, kao i uostalom filozofskim raspravama koje su uslijedile.

2.2. Stvaranje mita o plemenitom divljaku

Velika promjena u etnografskoj literaturi uslijedila je krajem 18. i početkom 19. stoljeća. U reprezentaciji divljaka dominirale su negativna valorizacija i retoričke slike zverstva. To je doba kada se opisuju čudovišta poput vampira i vukodlaka koji vrebaju unutar društva, a divljaci su ti koji predstavljaju opasnost izvan društva, barem prema naraciji. Isto tako, u znanosti popularnost je sve više stjecala frenologija: „disciplina koja se bavi izučavanjem ljudske lubanje na temelju čega dolazi do zaključaka o mentalnim sposobnostima i karakternim osobinama ljudi”⁷ Njezin je osnivač njemački doktor Franz Josef Gall, 1796. godine, a u 19. stoljeću njegovi nastavljači bili su sunarodnjak Johann Kaspar Spurzheim i Škot George Combe. Danas se takva disciplina, naravno, smatra pseudoznanosti, međutim tada je predstavljala jedan ozbiljan znanstveni diskurs te je tobože nalazila dokaze za animalnost divljaka, ali i niže klase, što je bilo prvenstveno u političke svrhe nakon uspona radničke klase. Europski identitet nastojao se istaknuti u kontrastu prema orijentalnom ili divljačkom. Etnografi su se natjecali tko će opisati najgore ljude, a to je bilo potrebno i kako bi se u sklopu progresivizma 18. stoljeća opisala evolucijski najniža prvotna forma čovjeka. Kada već spominjemo evoluciju, ne možemo zanemariti Charlesa Darwina. Međutim, ovdje ga ne spominjemo zbog njegove teorije, već ga možemo gledati kao jednog znanstvenika, pripadnika novog vremena. On je posjetio Južnu Ameriku 1833. i 1834. te u knjizi iz 1839. opisuje svoja iskustva.

6 Isto, str. 35-36

7 *prema*: Izdavači enciklopedije Britannica, „Phrenology”, Encyclopedia Britannic, 1. srpanj 2018., <https://www.britannica.com/topic/phrenology>, pristupano: 29.05.2021.

„I could not have believed how wide was the difference, between savage and civilized man. It is greater than between a wild and domesticated animal (...) The party altogether closely resembled the devils which come on the stage in such plays as *Der Freischutz*”⁸.

„These poor wretches were stunted in their growth, their hideous faces bedaubed with white paint, their skins filthy and greasy, their hair entangled, their voices discordant, their gestures violent and without dignity. Viewing such men, one can hardly make oneself believe they are fellow-creatures, and inhabitants of the same world”⁹.

Kao što vidimo, Darwin je dijelio mišljenje svojih suvremenika o superiornosti Europljana. Međutim, ne radi se samo o kontrastu ljudi koji pripadaju različitim kulturama, nego se nastoji prikazati superiornost bijele rase poglavito prema tamnijim rasama. Pozicija je to koju je zagovarala frenologija. Iz etičke strane gledano, moramo biti strogi prema takvim mnijenjima koja se nastoje prikazati kao znanost, osobito kada se time može lako naturalizirati nešto tako strašno kao genocid.

Sve to bilo nam je važno za kontekst nastajanja mita o plemenitom divljaku. Upravo „znanstveni” rasizam doveo je do stvaranja tog mita. Jedna od bitnijih osoba pritom je James Hunt. On se 1854. godine, u dobi od dvadeset i jedne godine, počeo intenzivno baviti etnologijom kada je postao učenik doktora Roberta Knoxa, zagovarača doktrine da je rasa sve u ljudskim odnosima. Hunt je tako zagovarao superiornost bijele rase, a jedan od izvora njegove teorije bio je kasnije i John H. Van Evrie, koji je objavio knjigu pod nazivom *White Supremacy and Negro Subordination*, što dovoljno govori o Huntovoj poziciji. Hunt je postao članom londonskog Etnološkog društva službeno 1856. godine, međutim trebao je suradnika s kojim će doprijeti do šire publike. Tu ulogu 1858. godine ispunio je John Crawford, doktor koji se okrenuo kolonijalnoj politici i diplomaciji, a imao je i ugledno mjesto u Društvu britanskih znanstvenika kao potpredsjednik Odsjeka za geografiju i etnologiju. Međutim, njegova pozicija nije bila tako čista kao kod Hunta. On je zagovarao superiornost neke rase nad drugom u danom kontekstu, no to nije isključivo trebalo važiti za superiornost bijele rase nad drugima, budući da je na terenu vidio određene „divljake” crne ili tamnije puti superiornije prema bijelim divljacima. Premda, u drugim trenucima čini se kako jednostavno polarizira crnce kao inferiornije i bijelce kao superiornije. Hunt je i jedan mogući razlog zbog kojeg je Crawford promijenio svoju poziciju i smatrao da rase predstavljaju drugu vrstu ljudi, odnosno da one

8 Charles Darwin, *Journal of Researches into the Geology and Natural History of the Various Countries Visited by H.M.S. Beagle*, Cambridge University Press, New York, 2009., str. 228.

9 Darwin, *Journal of Researches*, str. 235.

nemaju zajedničkog pretka, čime se suprotstavio Darwinovoj teoriji. Sve u svemu, Crawford i Knox sudjelovali su na sastancima Etnološkog društva, koje je stoga od 1860. godine bilo u svojoj politici prorasističko. Te godine Crawford je postao članom, a godinu dana ranije, mjesec dana prije nego što je Hunt postao članom vijeća Društva, Crawford je objavio knjigu *On the Conditions Which Favour, Retard, or Obstruct the Early Civilization of Man*, poznatijom po tome što je ondje nastao mit o plemenitom divljaku.

Sve ovo do sada razjašnjeno bitno je za shvaćanje Crawfordove pozicije. Prvo, on citira Darwina i njegove već navedene problematične citate s rasističkim prizvukom, a zatim se vraća na Drydenovu poetičku deskripciju plemenita divljaka. Citirajući Drydena, Crawford izostavlja pridjev „divlji“ u „I am as free as Nature first made man, When [wild] in the woods the noble savage ran“ te nastoji Drydena, kao i kasnije Rousseaua, krivo optužiti za shvaćanje divljaka plemenitim.

„I cannot set much value on the freedom of the being who was liable to be knocked on the head by the first stronger man he met, for the sake of the possession of a dead rat or a cocoa-nut; nor can I conceive anything noble in the poor naked, crouching creature, trembling with cold and starving from hunger“¹⁰.

Kao što vidimo, zamjera se pripisivanje divljaku karakteristika slobode i plemenitosti. Također, *mrtvi štakor* i *kokos* ovdje imaju simboličku ulogu, gdje se nastoji postići zgražanje u prvom slučaju, a kokos je čest simbol kod autora koji zagovaraju rasizam i ropstvo kao znak lijenosti i spremnosti crnaca da se zadovolje nalazeći hranu u najsirovijim uvjetima prirode.

Sljedeći na meti je Rousseau, kojeg Crawford ovdje znakovito spominje kao onog tko zapravo u odnosu divljak / civilizirani čovjek stoji na strani divljaka.

„Such savages as I have now been describing, are the men whose condition was envied by a very eloquent but very eccentric philosopher of the last century; but I imagine a week's residence- even a night's lodging with the Fuegians would have brought Jean Jacques Rousseau to a saner conclusion. Meanwhile, I think I may safely congratulate you that you are not the red men of Terra del Fuego, but civilized white men and accomplished women, the humblest amongst you having the power of enjoying more of the comforts and pleasures, physical and intellectual, of life, than the proud lords of a horde of ten thousand barbarians“¹¹.

10 prema: Ellingson, *The Myth of the Noble Savage*, str. 294.

11 Ellingson, *The Myth of the Noble Savage*, str. 294

Kao što vidimo, ovdje se jasno postavlja često viđena strategija u politici koja glasi „mi ili oni”. „Oni” su ovdje ljudi T[i]erre del Fuego, predstavnici „divljaka” nađenih u Darwinovim putopisima u proširenom značenju koje obuhvaća i barbare, koji su inače, za razliku od nižeg stupnja divljaka, asocirani uz agrikulturno društvo. Međutim, ovdje se zapravo poriče pripisivanje pozitivnih karakteristika nebijelim ljudima. S druge strane su *civilizirani bijelci i ostvarene žene*, ljudi koji uživaju komfor te različita fizička i intelektualna zadovoljstva, u skladu s viktorijanskim vremenom. Za razliku od vremena prije Rousseaua kada se spominje plemeniti divljak, ovdje se plemenitost ne smatra kao samo jednom od karakteristika kojima se opisuje neko biće nego ono označava bit tog bića. Odnosno, Rousseaua se želi prikazati kao osobu koja je vjerovala da je divljak taj koji je po prirodi plemenit i tako superiorniji spram civiliziranog čovjeka. Time se također gubi iz vida mogućnost da su neki pripadnici plemena, ili plemena međusobno, manje ili više drugačiji, što je, međutim, u suprotnosti s ranijim opisima gdje različiti ljudi mogu biti više ili manje plemeniti. Rousseaua sve to bez sumnje tada pozicionira na suprotnu stranu „mi ili vi” odnosa od one koju bi kao civilizirani čovjek trebao zastupati.

Razlog takvog ontološkog, esencijalnog poimanja plemenitosti možemo povezati i s dvjema stavkama: prva je to što se ljudi u Europi naprosto mogu roditi kao plemeniti ako su iz plemićke obitelji, a drugo, moguće je da se ovdje aludiralo na egalitarizam kao jedan od ideala Rousseauova vremena prosvjetiteljstva. Sve u svemu, mit je osmišljen tako da ukazuje na apsurdnu egzistenciju onoga što nastoji kritizirati, služi kao ideološko oružje protiv svakog mnijenja koje se protivi rasističkoj teoriji i, u krajnju ruku, nastoji naturalizirati svoj genocidni stav prema rasama koje smatraju inferiornima. Mit je bio izrazito uspješan. Redom su izraz „plemeniti divljak” koristili članovi Etnološkog društva. John Lubbock, koji je jedno vrijeme bio predsjednik Društva, napisao je:

„There are, indeed, many who doubt whether happiness is increased by civilization, and who talk of the free and noble savage. But the true savage is neither free nor noble; he is a slave to his own wants, his own passions”¹².

E. B. Tylor, jedan od članova Društva, slično piše:

„What we now know of savage life will prevent our falling into the fancies of the philosophers of the last century, who set up the ‘noble savage’ as an actual model of virtue to be imitated by civilized nations”¹³.

12 Isto, str. 299.

13 Ellingson, *The Myth of the Noble Savage*, str 299.

Takva propaganda utjecala je čak na upotrebu izraza kod etnologa i drugih ljudi koji nisu imali isti pogled na pitanje rasne superiornosti. Tako se događa da i ti ljudi kritiziraju Rousseaua i pripisuju mu taj pojam. Jedan je takav primjer Franz Boas, koji kaže:

„I hope that (...) I have not created the impression that we are dealing with peoples living in an original state of simplicity and naturalness as Rousseau conceived of them. (...) That originally all men were born equal, led Rousseau to the naive assumption of an ideal natural state which we ought to try to regain”¹⁴.

Na taj način, proširivanjem upotrebe izraza na ljude izvan samog Društva i njegovim čestim ponavljanjem, stvoren je mit o plemenitom divljaku.

3. ROUSSEAUOVO STAJALIŠTE

Rousseauova *Rasprava*¹⁵ o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima, kao njegovo najznačajnije djelo o prirodnom stanju, treba se sagledati u kontekstu u kojem je nastala. Bez otkrića Amerike i brojnih putopisa iz dalekih zemalja diljem svijeta Rousseauovo bi djelo sasvim drugačije izgledalo. Profesor Stelio Cro tvrdi:

„It is true that Rousseau owed most of the news concerning primitive man to the literature of the voyagers and that he was particularly impressed by the accounts of the naked inhabitants of the islands in the West Indies, first described by Columbus and Peter Martyr and then repeated, enlarged and commented upon, by scores of chroniclers for over two centuries”¹⁶.

Također, sam Rousseau u *Raspravi* se služi opisima Francois Correala¹⁷ i njegovom knjigom *Putovanje u zapadnu Indiju*. To nadahnuće iz putopisa poprilično je jasno, ali jedno možda manje očito jest sigurno utopija. Rousseauovo zamišljeno prirodno stanje zapravo je mjesto kojeg nema, što ga dovodi u vezu s piscima utopija, budući da je to upravo značenje same riječi grčkog podrijetla *οὐ: νε + τόπος*: „mjesto”. Prva utopija kao književna vrsta je istoimeno djelo Thomasa Morusa iz 1516. godine. Otada su nastale brojne druge utopije u 16., 17., ali i 18. stoljeću, kada se javlja za nas osobito zanimljiv pokret u Francuskoj: utopijski socijalizam, koji također kritizira postojeće kapitalističko-liberalno društvo

14 Isto.

15 Od sada kraće = *Rasprava*

16 Stelio Cro, *The Noble Savage: Allegory of Freedom*, Wilfried Laurier University Press, Waterloo, 1990, str. 148.

17 Jean Jacques Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Duštveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb, 1978, str. 33

i smjera k uspostavi novog, pravednijeg društva. Kao posljednji izvor inspiracije Rousseau svakako pronalazi u svom dobu koje obilježava prosvjetiteljstvo. Doba je to koje obilježava vjera u kritičku moć razuma ili, kako bi Kant rekao, cilj mu je *izlazak čovjeka iz njegove samoskrivljene nezrelosti*. Sada ćemo nastojati usporediti analiziranu tradiciju mita s onim što slično nalazimo kod Rousseaua.

3.1. Prirodno stanje

U *Raspravi* Rousseau traga za porijeklom primitivnog čovjeka kako bi dokazao da je čovjek njegovog doba izdao svoje izvorno prirodno stanje. Međutim, u samom Predgovoru Rousseau upozorava na pitanje zbilje prirodnog stanja.

„Neka, dakle, moji čitatelji ne misle da se usuđujem umišljati da sam vidio nešto što mi se čini da se tako teško vidi. (...) nikome neće biti lako stići do cilja jer nije lagan pothvat objasniti što je izvorno, a što umjetno u sadašnjoj prirodi čovjeka i dobro upoznati stanje koje više ne postoji, koje možda nije ni postojalo, koje vjerojatno više nikada neće postojati”¹⁸.

Na temelju toga može se zaključiti da je Rousseauu jasno kako nijedna činjenica ne može poduprijeti njegovu pretpostavku. Danas se sve češće kod filozofa kontraktualista kaže kako su njihove teorije o prirodnom stanju zapravo intelektualne konstrukcije koje pretpostavljaju određeno stanje kako bi objasnile genezu postojećeg stanja. Stelio Cro smatra kako se ovdje kod Rousseaua ne radi o zbiljskom plemenitom divljaku te da je prirodno stanje zapravo alegorija slobode.

„Perhaps, too often, Rousseau’s most original creation, the noble savage, has been studied as just another version of a secular myth. The claim made in this study is that Rousseau conceived an allegory, a kind of ‘Ur-Savage’, and that this is one of the reasons for his lasting influence and interest”¹⁹.

Rousseau nastoji prikazati izvornog prirodnog čovjeka na način da analizira društvenog čovjeka svoga vremena i s njega svojom maštom skida sve što smatra društvenim. Na taj način on odvaja prirodno od umjetnog. Prirodno je stanje za Rousseaua predjezično, pred društveno i predrazumsko, a kao dvije ključne osobine divljeg čovjeka ističe ljubav prema sebi i milosrđe.

¹⁸ Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, str. 25

¹⁹ Cro, *The Noble Savage: Allegory of Freedom*, str. 1

„Razmišljajući o prvim i najjednostavnijim djelovanjima ljudske duše, vjerujem da je u njima moguće zamijetiti dva načela što su prethodila razumu, od kojih nas jedan žarko zanima zbog vlastitog blagostanja i očuvanja nas samih, a drugi nam udahnjuje prirodnu odvratnost da gledamo kako svako osjećajno biće, naročito naš bližnji, umire ili pati“²⁰.

Bolji prijevod za milosrđe mogao bi biti samilost, budući da milosrđe često podrazumijeva kontekst u kojem netko s pozicije moći daje milost njemu podređenoj osobi. Kako god, Rousseau je u psihologiji pod utjecajem Candillacova senzualizma, zbog čega prihvaća da se složena djelovanja duše mogu analizom svesti na jednostavnija. Na temelju tih dvaju načela vidimo da je čovjek prije bio osjećajno biće, negoli je postao razumno biće. Kako Perić objašnjava:

„U domaćoj literaturi uvriježilo se prevoditi pojam *amour de soi-même* uglavnom kao samoljublje ili ljubav prema sebi. Taj pojam označuje temeljnu prirodnu strast i nagon za samoodržanjem. Trebamo ga razlikovati od *amour propre*, što se kod nas prevodi kao sebičnost, samoljublje, oholost i samoživost“²¹.

Amour propre biti će obilježjem civiliziranog, odnosno u nekim prijevodima „uljuđenog“ čovjeka. Kao što je već istaknuto, Rousseauovo je prirodno stanje preddruštveno, predjezično i predrazumsko. To nam je bitno zbog toga što se samilost i ljubav prema sebi smatraju određenim moralnim karakteristikama, a sada vidimo da takav stav ne drži vodu. Bez razuma, ponajprije, čovjek nema ni pravo izbora, a jedino je u izboru između različitih mogućnosti, u krajnju ruku i između dobra i zla, čovjek moralno biće. Dakle, kako to nije slučaj u prirodnom stanju, svjedoči sljedeći citat:

„Zbog toga bi se moglo reći da divljaci nisu zli upravo zato što ne znaju što znači biti dobar, jer ih ni razvoj saznanja ni prepreke zakona, već utihnuta strast i nepoznavanje poroka odvraćaju da čine zlo“²².

Stoga, ovdje ističemo da čovjek za Rousseaua nije po prirodi dobar. Na-prosto nije u mogućnosti biti dobar. Međutim, moglo bi se preciznije reći da je divljak dobroćudan jer mu je narav, priroda, ćud takva da ima samilosti prema drugim bićima, a njegove potrebe ograničene su na one osnovne.

Postavimo li tako stvari, možemo se zapitati što nerazumno divljaka uopće razlikuje od životinje. Odgovor na to nam daje sam Rousseau. Dok te

20 Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, str. 27

21 Zdravko Perić, *Politička psihologija Rousseauova „plemenitog divljaka“*, *Filozofska istraživanja*, God. 37, 2017, str. 153–166, ovdje str. 156

22 Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, str. 44

dvije osobine dijelimo s drugim živim bićima, čovjeka spram njih ne razlikuje razum već sljedeće dvije stavke: sloboda volje i usavršivost.

„Ne dijeli, dakle, toliko razum životinju od čovjeka koliko njegovo svojstvo slobodnog pokretača. Priroda zapovijeda svakoj životinji i zvijer je sluša. Čovjek je izložen istom utjecaju, ali se smatra slobodnim da pristane ili da se odupre, a naročito da se u svijesti o toj slobodi pokazuje produhovljenost njegove duše (...). Postoji i drugo specifično svojstvo koje ih dijeli i koje se ne može osporavati: to je sposobnost usavršavanja koja uz pomoć okolnosti postepeno razvija sve ostale”²³.

Rousseau specifičnost ljudske prirode u slobodi volje i usavršivosti jasno izriče, međutim, čini se da po pitanju razloga zbog kojega se čovjek razvija nije toliko siguran, štoviše kaže:

„Budući da su se zbivanja koja moram opisati mogla dogoditi na razne načine, priznajem da se u izboru mogu opredijeliti samo za nagađanja”²⁴.

Prevoditelj i komentator knjige Dalibor Foretić smatra kako je Rousseau bio „primoran pozvati se na slučaj, na nepredviđene uzroke koji se nikada nisu morali dogoditi”²⁵, a u *Eseju o porijeklu jezika* (9. i 10. poglavlje) Rousseau pretpostavlja da su prirodne nepogode poput velikih poplava, potresa, vulkanskih erupcija, požara mogle biti te koje su raspršile, a zatim okupile ljude i prisilile ih da se zbliže. U *Raspravi* ima sličan generalni stav:

„Što se ljudski rod više povećavao, umnožavale su se nevolje. Razlika u tlu, klimi, godišnjim dobima primorala ih je da vode računa o tome u svom načinu življenja. (...) Uz mora i rijeke otkrit će tunju i udicu. (...) U šumama uvježbali su se u luku i strijeli. (...) U hladnijim predjelima pokrivali su se kožama životinja”²⁶.

3.2. *Civilizirano stanje i povratak prirodi*

Po pitanju sreće, ako kažemo da je za Rousseaua prirodno stanje najsretnije doba, onda nismo dovoljno precizni. Ako se poslužimo Camusovim temeljnim filozofskim pitanjem, dobivamo jasan Rousseauov odgovor:

23 Isto, str. 36.

24 Isto, str. 50.

25 Isto.

26 Isto, str. 52.

„Pitam da li se ikada čulo da je neki divljak na slobodi čak i pomislio da se žali na život i da zada sebi smrt. Neka se, dakle, s manje gordosti prosudi na kojoj je strani istinska bijeda”²⁷.

Međutim, zapravo Rousseau najsretnijim smatra razdoblje nastanka društva, ono koje graniči s prirodnim i civiliziranim životom.

„I tako, premda su ljudi postajali manje izdržljivi, a prirodno milosrđe već je pretrpjelo određeno kvarenje, to je razdoblje razvitka ljudskih sposobnosti, držeći se točno sredine između nehajnosti primitivnog stanja i neobuzdane aktivnosti našeg samoljublja, moralo biti najsretnija i s obzirom na trajanje najduža epoha. Što se o njoj više razmišlja, sve više se dolazi do zaključka da je to stanje bilo najmanje podložno preokretima, najbolje za čovjeka”²⁸.

Dakle, ovdje nalazimo njegovo zlatno doba. U tome dobu sve je u ravnoteži. Mogli bismo reći da se ovdje koristi Aristotelova vrlina umjerenosti kao ta koja određuje ovo razdoblje. Čovjek nije ni otišao predaleko od prirodnog stanja da bi se stigao značajnije moralno pokvariti, a s druge strane nije ni pretjerano vezan uz prirodno stanje da ne bi razvijao svoje sposobnosti. Stelio Cro prepoznaje da mit o plemenitom divljaku stoga treba odbaciti.

„Rousseau’s hypothetical ‘natural’ man was, in the very beginning, neither noble nor savage but rather a solitary, non-gregarious, animal-like creature, endowed with certain instincts and potentialities that, in Rousseau’s rewriting of the myth, would blossom and flower in a primitive society, and wither with the advent of civilization”²⁹.

Međutim, upravo sve većim razvijanjem sposobnosti nastaju razlike među ljudima.

„Onaj koji je pjevao ili plesao najbolje, najljepše, najsnažnije, najveštije ili najuvjerljivije postajao je najuvaženiji. Bio je to prvi korak prema nejednakosti, a istodobno i prema poroku. Iz tih prvih prednosti rodili su se s jedne strane taština i prezir, a s druge stid i zavist”³⁰.

Sve to svojim razvojem na koncu je imalo materijalne učinke, gdje dolazimo do poznatog citata:

27 Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, str. 43.

28 Isto, str. 55-56.

29 Cro, *The Noble Savage: Allegory of Freedom*, Predgovor: X

30 Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, str. 55

„Prvi koji se ograđujući neko zemljište, usudio reći: *Ovo je moje*, i našao na dovoljno glupe ljude da u to povjeruju, bio je istinski osnivač civiliziranog društva”³¹.

Međutim, nejednakost se uspostavljanjem civiliziranog društva nije zaustavljala.

„Slijedimo li razvoj nejednakosti kroz te razne promjene, otkrit ćemo da je njezin prvi iskaz bio ustanovljenje zakona i prava vlasništva, drugi uspostavljanje magistrature, a treći i posljednji bilo je pretvaranje zakonite vlasti u samovlašće. Tako je u prvom razdoblju bilo moguće postojanje bogatih i siromašnih, u drugom moćnih i slabih, a u trećem gospodara i robova”³².

Time smo došli iz jedne krajnosti u drugu, od dobroćudnog i suosjećajnog do zlonamjernog i sebičnog čovjeka koji prvenstvo daje interesu pred vrlinom.

Uspoređivanjem s drugima čovjek se počeo moralno znatnije kvariti u odnosu na oslikano najsretnije razdoblje ljudske povijesti. Rousseau ide do te granice da civilizirano doba *de facto* naziva ropstvom: „Svi su potčrali ususret okovima, vjerujući da im osiguravaju slobodu”³³; „Čovjek se rađa slobodan, a posvuda je u okovima”³⁴. Dakle, svi se radamo u slobodi, međutim vrlo brzo se udaljavamo od nje. Dok u prirodi vlada slučaj koji je uostalom, pretpostavlja se, povezoao ljude, u društvu se događanja reguliraju institucijama i one su te koje drže ključeve naših okova. U *Društvenom ugovoru* Rousseau nastoji prikazati način na koji ljudi mogu živjeti istodobno u slobodi i u društvu razlaganjem svog političkog programa. S druge strane, u *Emilu* on nastoji na individualnoj razini pravilnim odgojem vratiti čovjeka svojoj prirodi. Zadaću *Emilovog* odgajatelja Rousseau opisuje na sljedeći način: „We work in collaboration with nature, and while it forms the physical man, we try to form the moral man”³⁵. Kao što vidimo Rousseauov emancipacijski projekt čovjeka kreće njegovim povratkom vlastitom sebi, svojoj prirodi. Na taj način čovjekov *amour propre* treba se zamijeniti s *amour de soi*. Povratak prirodi, međutim, ne znači povratak životu s medvjedi- ma već usklađivanje prirodnog i umjetnog. To veoma jasno objašnjava Cooper:

„One might say that ‘the natural man living in the state of society’ has within himself, like a homunculus, ‘the natural man living in the state

31 Isto, str. 51

32 Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, str. 67

33 Isto, str. 60

34 Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 94

35 Laurence D. Cooper, *Rousseau, Nature, and the Problem of the Good Life*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1999, str. 62

of nature.’ The harmony (the goodness) that characterizes the civilized natural man must therefore necessarily be a harmony between and among the original and the acquired. The goal of a natural education is to bring one’s acquired characteristics into a concordant relationship with the original ones. It is by virtue of this concordance that those acquired characteristics, which by definition are unnatural in the pure sense, become natural nevertheless, in the civil sense. The concordance between the acquired and the original is a matter of the former fitting itself to the latter, not the other way around”³⁶.

Prema Rousseau, priroda uvijek ostaje blisko vezana uz čovjeka, neovisno o stupnju umjetnosti svijeta koji čovjek sam gradi i neovisno o stupnju njegove moralne korumpiranosti. Ona nam služi kao uzor i uspoređujući suvremeno društvo s prirodnim stanjem možemo ogoliti modernog čovjeka, možemo vidjeti gdje smo, zapitati se kako smo do toga došli i kako ono što sami stvaramo možemo uskladiti s našom prirodom. A u tome se nalazi za Rousseaua najveća sreća civiliziranog čovjeka.

4. ZAKLJUČAK

U ovom seminarskom radu analizirali smo mit o plemenitom divljaku. Počeli smo analizom riječi koje čine tu sintagmu kako bismo se uvjerali u značenje koje ono samo po sebi nastoji prenijeti čitatelju. Zaključili smo da se tim izrazom nastoji moralno okarakterizirati samu po sebi nemoralnu osobu. Atributom s pozitivnom konotacijom postigao se efekt idealiziranja stvarnosti pa se može reći da je, lingvistički gledano, plemeniti divljak idealizirani pojam neciviliziranog čovjeka. Upozorilo se i na razlike u prijevodu gdje je u francuskom i njemačkom jeziku naglašena polarnost izraza, dok se u engleskom jeziku ona gubi. Razmotrivši povijest, vidjeli smo da se plemeniti divljak prvo pojavio kao retorička konstrukcija, odnosno pojmovno i to u kontekstu lova kod odvjetnika Marca Lescarbota 1609. godine, a zatim 1672. u Drydenovoj drami, u kojoj plemeniti divljak prvenstveno predstavlja samo plemstvo na temelju karakterizacije glavnog junaka. Zatim smo vidjeli kako je karakterizacija „divljaka” u 18. i 19. stoljeću krenula u radikalno negativnom smjeru, uspoređujući ljude Novog svijeta sa životinjama, zvijerima, vragom i dr. Pseudoznanost poticala je rasizam, koji je bio, između ostalog, prisutan i u londonskom Etnološkom društvu, gdje je nastao mit o plemenitom divljaku. On je nastao u političke svrhe. Ukazivao je na apsurdnu egzistenciju onoga što je nastojao kritizirati, odnosno bio je neka vrsta ideološkog oružja protiv svojih neistomišljenika te tako nastojao naturalizirati svoj stav prema tamnijoj rasi. Proširivanjem izraza u upotrebi na Crawfordove

neistomišljenike mit je zaživio, a Rousseau se žestoko kritizirao. Analizom Rousseauovih djela, s naglaskom na *Raspravu*, pokazala se njegova pozicija. Utvrdili smo da on ne koristi taj izraz, a plemeniti divljak ne oslikava valjano Rousseauovog prirodnog divljaka. Tome u prilog najviše ide činjenica da je za Rousseaua prirodno stanje nedvojbeno predrazumsko i predmoralno. Tek u začetku društva čovjek postaje moralno biće, a u prirodnom stanju krase ga dvije osobine: ljubav prema sebi i samilost. Zbog toga, umjesto da je čovjek po prirodi dobar, zaključili smo da je dobroćudan. Pokazali smo da je stanje između prirodnog i civiliziranog ono koje Rousseau smatra najsretnijim i upozorili da se idila treba odnositi upravo na to doba, a ne na prirodno stanje u kojem čovjeka vodi nagon i gdje čovjek nije uspio razviti svoje sposobnosti. Na kraju smo zaključili time da, iako se čovjek moralno pokvario i udaljio od najsretnijeg razdoblja, uvijek mu kao uzor stoji priroda i usklađivanjem umjetnog u društvu i onog izvorno prirodnog, čovjeku je uvijek ponuđena prilika da u društvu živi bez okova, sretan.

LITERATURA

Anić, V. (2007): *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "phrenology". Encyclopedia Britannica, 9 Oct. 2024, <https://www.britannica.com/topic/phrenology>. Accessed 14 October 2024.

Cooper, L. D. (1999): *Rousseau, Nature, and the Problem of the Good Life*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.

Cro, S. (1990): *The Noble Savage: Allegory of Freedom*, Waterloo: Wilfried Laurier University Press.

Darwin, C. (2009): *Journal of Researches into the Geology and Natural History of the Various Countries Visited by H.M.S. Beagle*, New York: Cambridge University Press.

Ellingson, T. (2001): *The Myth of the Noble Savage*, London: University of California Press, Ltd.

Hornby, A. S. (2010.) *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, 8. izdanje, Ujedinjeno kraljevstvo: Oxford University Press.

Perić, Z. (2017): „Politička psihologija Rousseauova ‘plemenitog divljaka’”, *Filozofska istraživanja*, God. 37. Sv. 1., str. 153 – 166.

Rousseau, J. J. (1978): *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Duštveni ugovor*, Zagreb: Školska knjiga.